

u mirnodopski raspored, slučajevi rušenja dvaju transportnih zrakoplova Američkoga ratnog zrakoplovstva 1946., „sovjetizacija” zrakoplovstva, razvoj i teškoće u djelovanju tijekom sukoba Tito – Staljin. Treće poglavlje, „Vreme nepobedivih” (str. 101. – 184.), posvećeno je razdoblju od 1951. do 1959., u kojem je JRZ i PZO dostavom vojne pomoći od strane Sjedinjenih Američkih Država i uz pomoć vojnih savjetnika Američkoga ratnog zrakoplovstva obavilo preustroj i preobuku na mlazne zrakoplove. Četvrto poglavlje, „U novoj strategiji odbrane” (str. 187. – 220.), bavi se razdobljem od 1959. do 1964. i obnovljenom suradnjom sa Sovjetskim Savezom te kupovinom sovjetskoga oružja za potrebe modernizacije JRZ i PZO. Peto poglavlje, „Vreme svestranog razvoja” (str. 225. – 282.), opisuje vrhunac cjelokupnog razvoja JRZ i PZO u razdoblju od 1964. do 1986. godine. U tom razdoblju jugoslavenska zrakoplovna industrija razvila je nekoliko modela zrakoplova i helikoptera koji su ušli u sastav JRZ i PZO. Šesto poglavlje, „Zenit RV i PVO” (str. 285. – 313.), bavi se razdobljem od 1986. do 1991., u kojem se dogodila reorganizacija prema planu „Jedinstvo” i postupno smanjenje proračuna zbog teške gospodarske krize u Jugoslaviji. Sedmo poglavlje, „RV i PVO u ratu” (str. 319. – 373.), posvećeno je djelovanju JRZ i PZO u razdoblju ratnih sukoba tijekom 1991. i 1992. godine.

Dio „Prilozi” (str. 377. – 439.) donosi nam popis zapovjednika JRZ i PZO od 1945. do 1992. i popis zrakoplova u službi od 1942. do 1992. godine. Prilozi sadrže i rekonstrukciju popisa svih modela zrakoplova i letjelica u sastavu JRZ i PZO, ustroj JRZ i PZO u prosincu 1949., brojno stanje u postrojbama JRZ i PZO na dan 20. prosinca 1955., stanje JRZ i PZO na dan 27. lipnja 1991. i popis svih jedinica JRZ i PZO od 1942. do 1992. (uzletišta, zrakoplovno-tehničkih postrojbi, postrojbi PZO, postrojbi zračnoga motrenja i navođenja, zrakoplovnih eskadrila i pukova, zapovjedništava i skladišta...).

Šteta je što knjiga nije opremljena imenskim kazalom. Ne sadrži ni predmetno kazalo, a popis kratica nije cjelovit, što dijelu čitateljstva može otežati snalaženje u knjizi i razumijevanje nekih ključnih pojmova. Bez obzira na nedostatke, ova je knjiga izniman doprinos istraživanju vojne povijesti bivše SFRJ kao i vojne povijesti neovisnih država nastalih raspadom Jugoslavije. Arhivska građa i literatura korištena u pisanju knjige može biti svojevrsni putokaz i poticaj za istraživanje problematike JNA i njezinih sastavnica.

DARJAN GODIĆ

Svjedočanstva žena otoka i priobalja iz Domovinskog rata. Koracima nade u istinu, ur. Ivana Haberle, Vesna Matešić i Veselka Birkić, Udruga „Žene u Domovinskom ratu – Zadar”, Zadar, 2013., 326 str.

Na poticaj Udruge „Žene u Domovinskom ratu – Zadar” tijekom 2012. prikupljene su i u ovoj knjizi objavljena 53 svjedočanstva žena s otoka i iz priobalja Zadarske županije, odnosno iz Bibinja, Biograda, Dobropoljane, Ista, Kalija, Kukljice, Lukorana, Nevidana, Nina, Paga, Pakoššana, Poljane, Poveljane, Preka, Privlake, Sukošana, Sv. Filipa i Jakova, Sv. Petra, Turnja, Ugljana, Velog Iža, Zadra te Žmana na Dugome otoku. Svako od tih svjedočanstava daje svoj obol priči o Domovinskome ratu bez obzira na to jesu li kazivačice neposredno ili preko svojih bližnjih doprinijele obrani Hrvatske od velikosrpske agresije. Kao što su u samoj Udruzi rekli, „cilj ovog projekta je budućim generacijama prenijeti svjedočanstvo o ljubavi i hrabrosti žena, te o proživljenim ratnim strahotama kojima su bile izložene za vrijeme hrvatskog Domovinskog rata”. Predgovore su napisali Ivica Matešić Jeremija i Tihana Magaš.

Svaka priča ima svoju težinu, svoju tugu i radost, te je prilično nezahvalno izdvojiti bilo koju među njima a da se prije toga ne napišu imena svih autorica. Redom kako su njihove priče složene u knjizi, svoja ratna sjećanja zapisale su Sanda Špika, Bernarda Mandić, Jelica Lovrić, Ana Vukojević, Dolores Ivanković, Dušanka Kolega, Marija Ramov, Ana Vičević, Mira Medić, Sonja Kačan, Nada Morović, Jasna Pavić, Marija Lisica, Nedjeljka Gregov, Jasna Colić, Marija (Smoljan) Antić, Kažimira Košta, Maja Ivković, Estera Josić, Nevenka Sturnela, Desa Pestić, Jadranka Longin, Anka Maksan, Silvija Nekić, Marijana Ćosić, Ana Deković, Jasna Mikas, Mercedes Barić, Asija (Stojanov) Smoljan, Tatjana Jadrijev, Senka Medić, Marija Dejanović, Esmā Brzić, Mira Matešić, Marica Rančić, Biserka Perić, Desa Blaslov Dujela, Anka Kuštera, Jelena Sutlović, Dragica Stanin, Davorica Stipčević, Zrinka Pogorilić, Mileva Pušić, Vesna Jurlina, Ana-Jasna Mrkobrad, Hajdi Jadrijev, Anka Jurin, Mira Lovrić, Silvija Vrljičak, Nada Perić-Garofulić, Ljubica Wagner i Janja Pletkosić te jedna anonimna autorica.

Zapisi se mogu podijeliti na zapise braniteljica (kao pripadnice Mješovitog odreda mornaričkog pješništva /MOMP/ Ugljan – Dugi otok, poznatijeg pod nazivom Otočki bataljun, Samostalnog odreda naoružanih brodova, 112. i 164. brigade Hrvatske vojske, 264. izvidničko-diverzantske satnije Zbornog područja Split, 53. domobranske bojne Biograd ili 134. domobranske pukovnije Biograd), zatim zapise majki, supruga, medicinskih sestara i ostalih civilnih osoba.

Svoja su sjećanja zapisale žene koje su kao civili s obiteljima proživljavale ratne dane, kao prognanice daleko od kuće iščekivale sa strepnjom svaku vijest o svojim bližnjima na bojištu ili kao civilne osobe koje možda i nisu bile u neposrednoj opasnosti, ali su svojim radom olakšavale život ugroženima (npr. na Ugljanu su organizirale ručno pranje posteljine iz zadarske bolnice, vodile brigu o prognanicima u Kukljici, prikupljale humanitarnu pomoć u Italiji i Njemačkoj). U knjizi su i sjećanja majki koje su izvlačile sinove iz JNA ili su im sinovi bili hrvatski branitelji. Jedna od njih je i majka Franka Lisice, hrvatskoga policajca ubijenog u Polači 2. svibnja 1991., koja je ponudila na čitanje dijelove dnevničkih zapisa svoga sina. U njima Franko bilježi i pogibiju Josipa Jovića na Plitvicama 31. ožujka 1991. te piše: "Kako ostati hladan, kad je otišao on čiji pad označava put svih nas? On je prvi, on je naš putokaz, on je naš motiv."

Zanimljiva je i priča Ane Deković, rođene Turanjke, koja je svoju golgotu prošla najprije kao civil u Bosni i Hercegovini tijekom rata do listopada 1992., kada je uspjela s obitelji prebjeći u Hrvatsku. Nakon kratkog vremena prilagodbe novoj situaciji pridružila se braniteljima u svom rodnom kraju, između ostalog bila je pripadnica 53. domobranske bojne Biograd. Svoja sjećanja stavila je na papir i Sanda Špika, supruga hrvatskoga branitelja koja ni 20 godina nakon suprugove pogibije nije našla svoj mir. Njezin suprug Denis Špika, kao zapovjednik 2. satnije MOMP-a Ugljan – Dugi otok, u više je navrata naveden u knjizi kroz zapise nekoliko kazivačica (npr. Dušanke Kolege i Marijane S. Antić), a ti i ostali zapisi mogu biti značajan doprinos istraživanju lokalne povijesti.

U knjizi su i iskazi medicinskih sestara, između ostalih Vesne Jurlina i Jasne Pavić, koje su s braniteljima prošle dalmatinska bojišta ili su radile u Psihijatrijskoj bolnici na Ugljanu, koja je tada imala ulogu i rodilišta i ratne bolnice.

Jedno od svjedočanstava je i ono Ane Vukojević rođene Šoljić, supruge i sestre ubijenih vukovarskih branitelja, u kojem nas upoznaje s dijelom svoga životnog puta tijekom prognaništva i pristupanja Samostalnom odredu naoružanih brodova u Kalima uz nekoliko promišljanja o Domovinskom ratu i odnosu mlađih generacija prema tom razdoblju nedavne hrvatske povijesti.

Iskustva doživljaja Domovinskoga rata zapisivačice su emotivno prenijele i na papir, pa čitatelj teško može ostati ravnodušan. Autorice su svoju bol, ogorčenost, ali i ponos i snagu, iskazale i u pjesmama i proznim zapisima koji su, uz iskaze, također uvršteni u knjigu. Osim pojedinih faktografskih podataka o pojedincima i postrojbama, srž tih memoarskih zapisa svakako je u prikazima odnosa među ljudima i snalaženja u uvjetima i situacijama koji nadilaze normalnu svakodnevicu. Svjedočanstva su ispričana iz perspektive žena iz malih mjesta, što otvara mogućnost i za sociološka istraživanja njihova položaja, osobito tijekom izvanrednih okolnosti poput rata.

Knjiga je obogaćena brojnim fotografijama samih kazivačica, zatim pripadnika ugljanskoga Otočkog bataljuna i drugih branitelja te isječcima iz novina, zemljovidima, crtežima ratne tematike (uglavnom se radi o dječjim radovima) i preslikama raznih dokumenata (svakako je zanimljiva preslika *Izjave* kojom se prikazuje navodno dobrovoljni odlazak Ane Deković i obitelji s područja pod srpskim nadzorom u općini Kotor Varoš u listopadu 1992. godine). Stil pisanja i dužina priča su različiti, ovisno o samim kazivačicama, pa su neke priče dojmljivije od ostalih bez obzira na opisani događaj. Pojedine su autorice koristile i lokalni izričaj u pisanju (npr. "Lastavica" Mercedes Barić ili "Domoljubica" Dese Pestić), a na kraju svake takve priče nalazi se i rječnik manje poznatih riječi, što može poslužiti za istraživanje narječja ovog područja na kraju XX. stoljeća.

Do sada je objavljeno dosta knjiga s ratnom memoarskom tematikom iz različitih dijelova Hrvatske, a *Svjedočanstva žena* iz zadarskoga arhipelaga i priobalja vrijedno su memoarsko štivo te su svakako doprinos sagledavanju cjelovite slike hrvatskoga Domovinskog rata.

JOSIPA MARAS KRALJEVIĆ

Sunčica/Sunny, ur. Marija Slišković, Hrvatsko društvo logoraša srpskih koncentracijskih logora, Zagreb, 2011., dvojezično izdanje, 172 str.

Marija Slišković prikupila je i uredila 15 anonimnih svjedočanstava žrtava silovanja koja su se dogodila tijekom srbijanske agresije na Republiku Hrvatsku. Knjiga je nazvana prema bebi Sunčici, koja je imala samo osam mjeseci kada je sa svojom majkom zatočena u tada okupiranom Vukovaru. Njezinu su majku pripadnici srpskih vojnih i paravojnih postrojbi držali kao roblje za silovanje. Većina iskaza dolazi od silovanih i na druge načine zlostavljanih žena koje su živjele na području grada Vukovara, jedan se odnosi na grad Slunj, a jedan iskaz dolazi s područja grada Gline i svjedočanstvo je muškarca koji je silovan u srpskome koncentracijskom logoru. Knjiga je pokušaj da se javnost upozori na ratni zločin koji je počinjen nad ženama tijekom Domovinskoga rata. Isto tako, knjiga upozorava da većina žrtava nije obeštećena niti im je priznat status žrtve rata, a velik je broj počinitelja zločina i dalje na slobodi. Objavom u dvojezičnome obliku knjiga je poticaj čitateljima izvan hrvatskoga govornog područja na upoznavanje s ratnim zločinima i patnjama stanovništva koje je donijela velikosrpska agresija na Republiku Hrvatsku.

Knjiga ima 172 stranice i podijeljena je na dva dijela. Prvi dio, "Sunčica", započinje s objašnjenjem tko je Sunčica i zašto knjiga nosi taj naziv (str. 7. – 9.). Nastavlja se sa "Zbog žrtava upozoravamo", posvetom urednice Slišković svim ženama žrtvama agresije na Hrvatsku (str. 10. – 13.), i završava "Predgovorom" Danijela Rehaka, predsjed-